

THENGÖLDI BORNEMISSZA JÁNOS.

(Negyedik közlemény.)

Minő állapotban lehetett az amúgy is elhanyagolt Kanizsa vára a robbanás után, nem nehéz elgondolnunk. Az első jelentések szerint maga a főkapitány: Bornemissza János is oly súlyos sebeket kapott, hogy a halálát várták.¹ Szerencsére az ő állapota bár lassan, de mégis javulni kezdett. A testi bajoknál jobban nyomta őt a lelki szenvedés. Mert van-e nagyobb csapás, nagyobb fájdalom annál, a mi őt sújtotta? Szeretteit, a kikért idáig élt s a kiknek örvendett, egytől-egyig elvesztette. Legjobb vitézei közül közel félszáz elpusztult, maga a vár jórészt tönkrement s az ellenség előtt tárva-nyitva állott. Bent a várban megszorodott és elkeseredett katonák várták a február végére ígért zsoldot, a mely még márczius hó végén sem érkezett meg. Zűrzavar, romlás, elégedetlenség és gyász bent, s kívül a török részéről fenyegető veszedelem! Mindenki a fejét vesztette, csak Bornemissza János nem. Még súlyos betegen is az volt a főgondja, hogy a várat addig megtarthassa, míg segítség jön. Ezért, a mint kissé magához jött, azonnal iratott Ernő

¹ *Közös pénzügyi ltr.* Stitz József jelentése Kanizsáról Ernő főherczeghez 1577 ápril 5. Jelenti, hogy a munitióval ápril 3-án éjjel érkezett Kanizsára. A pusztulás és a kár valóságban sokkal nagyobb, mint hitte volna. Idáig 45 ember halt meg, legnagyobbbészrt magyarok, köztük Bornemissza családjának a tagjai. *Bornemissza halálát naponkint várják!* Zrinyi György, Halleck és Károly főherczeg is küldött csapatokat. Komáromból okvetlenül kell még kétszáz puskás. *A palánk ugyanis nyitva áll, a bástyák a földön hevernek.* A hadi népet fizetni kéne; a haldokló Bornemissza is fizetést sürget.

főherczegnek s a katonáinak gyors fizetést sürgetett. Az ápril 2-án kelt levélben a többi között azt írja, hogy Sticzl (Stitzl) József kommisszárius bizonyosan előadta már Kanizsa veszedelmét. «Az is jól juthat fölségednek eszében, egy néhányszor adtam fölségednek tudtára az szegény vitézlő népnek minden szükségét. Most kedig, mert hogy látjuk ez háznak nagy romlását, igény megtéboldott az község! Mind én, mind az fölséged hadnagyi eleget fogadunk nekik, hogy hamarnap esméig fizetés jő, de ők abban nekünk semmit nem hisznek. *Azért fölséges uram ezt ne gondolja fölséged, hogy én az magam hasznáért írok vagy törekedem. Nem! mert nincs nekem kit féltennem. Az kiket én féltettem, az Isten elvevé én előlem!* Hanem az fölséged javaiért írok; mert kegyelmes uram, itt nincsen embernek ellensége ellen mi erősség mellett megmaradni immár, az míg esméig megépítik. Addig, ha reá jő az ellenség, az oda leszen. Tudja fölséged, az végházak mind frigy alatt vesztek! Ha fölséged az hadnagyoknak is asztalpénzeket meg nem adatja, az mint reá feleltem volt nekik, félek megszólnak. Fölséged én reám bünt ne vessen, mert én tartozom igazán jelentenem. Immár ha fölséged gondot nem visel reá, nem az én bünöm leszen. Most is az ellenség igen gyűl és készül. Fölséged úgy viseljen gondot, hogy az kívül való segítség nem sokat használ; mert ha mi oly dolog esik, jobb volna, hogy azok lennének itt, az kik itt voltak az előtt is, hogy nem mint idegen, az ki nem tudja az itt való helynek módját.¹ Végezetre fölséges uram! *tudom fölségednek tudtára vagyon az én nagy törődésem és nagy sebeim az pornak és kőfalnak romlási miatt. Im én sem élhetek, sem halhatok!* Hanem im az én esztendőm eltelik. Az nap előttem, mely napot fölséged hagyott az én esztendőmnek.² Fölségednek könyörgök, mint kegyelmes uramnak, fölséged adna szabadságot, hogy mehetnék el valahová, hon magamnak orvos találnék, vagy hévizben,

¹ Bornemissza itt régi kipróbált vitézeire gondolt, a kik a nagy fizetetlenység miatt távoztak Kanizsáról. (Az idegenek a segítségül küldött német csapatok, a kik akkor már Kanizsa felé tartottak.)

² Esztendeje május 1-én telt ki.

doktoroknál. Addig vicehadnagyomat¹ itt hagyom, ki az fölséged hadnagyyival úgy viseli gondját az fölséged házának, mintha én magam itt lennék. Semmi fogyatkozás nem leszen!»

A levele végéhez csatolt utóiratban még megemlíti, hogy Kápra Ferencznek ötven lóra való hadnagyságot adott az ő (t. i. Bornemissza) kétszáz lovagján kívül. Derék ember ez a Kápra, s nem véli, hogy ilyent hamarjában találának. Végül arra kéri Ernő főherceget, hogy a meghalt Batthyány István csakányi tisztét adná az öcsésének, Batthyány Farkasnak, a ki Kanizsán mint hadnagy szolgált.²

Bár Bornemissza a levelében igen kérte Ernő főherceget, hogy minél előbb választ adjon, sem fizetés, sem válasz nem érkezett. Ehhez a bajhoz járult még, hogy Kanizsán nem lévén orvos, Bornemissza nem gyógyíthatta magát s így állapota rosszabbra fordult. Ápril 5-én Stitzl kommisszárius már azt jelenti Bécsbe, hogy Bornemissza János halálát napról-napra várják.³

Néhány nap mulva az egészsége megint jobbra fordulván, ismét irt Ernő főhercegnek. E levelét közvetlen és megkapó hangja, mesteri fogalmazása és gondolatgazdagsága a végbeliek egyik legszebb levelévé teszik. Nagy kár, hogy latin s nem magyar nyelven íródott. «Bizonyára tudja felséged — írja Bornemissza — hogy Isten minő ostort bocsátott ránk. Méltán sújt vele minket az ő szent akaratából, nem mintha el akarna magától taszítani, hanem azt akarja, hogy megismerjük őt, az igaz Istent, az egész világ mindenható alkotóját. Tudva vagyon fölségednél, hogy az én sorsom és állapotom olyan, mint Jób prófétáé, vagy mint a nyomorult Lázaré. Egyetlen pillanat alatt

¹ Kápra Ferencz volt Bornemissza János helyettese. Igen jeles vitéz volt s Bornemissza távozása után Kis-Komár kapitánya lett. Mint ilyen nagy nehézségek között újra építette Komár várát. (Országos Ltr. Nádasdy level. Kápra Ferencz jelentése Kis-Komár építéséről Nádasdy Ferenczhez 1585 szept. 13. «kit — írja — az magam költségeimmel és kit az magam rabjaimmal csináltattam, kiért öfélége nekem még ez ideig egy pénzt nem adatott»).

² *Közös pénz.* ltr. Hung. 14372. fasc.

³ U. o. 1577 ápril 5. jelentés Ernő főherceghez.

elveszítettem édes jó feleségemet, drága lányomat és vőmet. Nincs immár senkim s nincs semmim! A mit gyermekkorom óta megtakarítottam s az én kedves lányom menyegzőjére idehozattam, mind de mind oda van. Jó magamat az Isten jósága a reám hullott nagy kövek közül kimentett ugyan, de nagy sebekkel borítva, törött csontokkal fekszem itt, mint a mindentől megfosztott, s mindent nélkülöző Lázár.

A bevezető sorok után arra kéri a főherceget, fizettesse ki a hátralékait, hogy legyen mivel gyógyíttatnia magát. A betegség és a fájdalom ugyanis napról-napra jobban elhatalmozik rajta s pénze meg nincsen. A mit a szegény katonái között kioszlott, nem kérheti tőlük; mert amúgyis nagy nyomorúságban vannak.¹

A következő napon (április 10-én) körülbelül ugyanazon dolgokat írta a haditanács elnökének: Teuffl György bárónak.²

Bornemissza János e kérő leveleire úgy az udvari kamara, mint a haditanács kijelentette, hogy méltányosnak tartja ugyan Bornemissza kérését, de mivel nincs pénz, az udvari kamara mit sem tehet az érdekében.³

Bornemissza sorsa Bécsben semmi részvétet sem keltett. Az előterjesztéseire mit sem adtak. Beteg ember volt, s így vele már mit sem törődtek. Azonban Kanizsa várának a megtartása annál nagyobb gondot okozott. Ennek a várnak a végzetétől függött Steierország és Ausztria sorsa, s így Kanizsa védelmére most sokat tettek. Szinte csodaszámba megy, minő gyorsan s minő buzgósággal intézkedtek a bécsi kormányiszékek a robbanás után Kanizsa érdekében. A király Ernő főherceg,

¹ A kének tartására rendelt pénzből — írja — idáig csak 100 forintot kapott. «Meas proprias pecunias dedi sexquialterum centum florennum, hos quoque mihi recusaverunt dare magistris lustratores.» (Közös pénz. ltr. 14372. fok.)

² U. o. «omnibus humanis auxiliis destitutus sim et percussus flagello dei maximo nullas prorsus expensas habeo; quas habui, divisi ad servitores suæ majestatis et prorsus nihil possum ab illis extorquere» etc.

³ Az udvari kamara azt is elmondja ez alkalommal, hogy a mit Bornemissza a robbanás alkalmával elvesztett, azt jobbára megint mind kézhez vette; mert a romok közül kiásták.

a haditanács és az udvari kamara egyik rendeletet a másik után bocsátják ki s lóhalálában küldik a hadi szereket, az élelmet és a segélycsapatokat Kanizsára. Szép és okos javaslatokat dolgoztatnak ki Kanizsa rendszeres élelmezése dolgában.¹ Elhatározzák, hogy a kanizsai főkapitányságot német emberre bizzák. Meg is alkusznak Kielmann András komáromi főkapitánynyal s a vele kötött egyesség szerint határozattá vált, hogy Kanizsán ezentul állandóan száz huszárt, négyszáz magyar hajdút, száz német nehéz lovas, száz német karabélyost és ötszáz lanczenét tartanak. Kielmannnak, a leendő kanizsai főkapitánynak havi 400 frtot (négyezer forintot, mint Bornemisszának) biztosítanak.² Ezen határozat szerint az összes magyar végház között Kanizsán lett a legnagyobb őrség!

Gondoskodtak arról is, hogy a robbanás okozta károkat a várban minél előbb rendbehozzák s a várárkait kitisztítják. E célra természetesen a falvak jobbágyságát Kanizsára rendelték.

Mindezen intézkedés nagy sürgéssel és forgással járt s a máskor elhagyott Kanizsa vidékén zajos életet teremtett. Steierországból nehéz lovasokat és tartományi haramiakat, Komáromból 100 német puskást, Ausztriából tüzérséget s lövészerszámokat küldtek Kanizsára.³ Zrinyi György meg magyar katonaságot

¹ U. o. «Eliassen Grimming schreiben wie es umb das proviantwesen zu Kanischa etc. beschaff. 1577 márcz. 27. Továbbá Joachim Rothhueten gehorsamsbets beduncken, wie dem ganzen profandtwesen mit sonderm der kays. majest. nutz geholfen werden müg». etc.

² U. o. «Mit der kays. maj. rath und obristen zu Komorn: Andre Kielmann von Kielmansegg ist über annehmung des obristen bevelchs zu Kanischa geschlossen worden wie volgt.» (1577 ápril 19.) Kielmannak tetszésére bízták, kit válasszon kanizsai helyettesének. Csak annyit hagytak neki meg, hogy oly magyar tisztet válasszon helyettesének (obristlieutenant-nak) aki ismeri az ottani viszonyokat. Ilyen ember pedig — mondja az egyesség — a jeles *Kápra Ferencz, az eddigi helyettes főkapitány, a ki derék és nagyhirű vitéz*. Kielmannnak azt is megengedik, hogy két német prédikátort vigyen Kanizsára, mivel a magyar vitézlőrendnek is van ott prédikátora.

³ E segélycsapatok április hó 3-án éjjel érkeztek Kanizsára s a budai basa a következő napon már tudta a dolgot!

menesztett Kanizsa várába. A löhalálába érkező csapatok mindenfelé nagy feltűnést keltettek. A törökök szentül hitték, hogy ellenük készül valami. Ezért a szigeti bég összevonta a csapatait s Kanizsa vidékét figyelte. Musztafa budai basa hírt vevén a kanizsai mozgalomról, azonnal a bécsi udvarhoz fordult s megkérdezte, mi a célja a Kanizsára gyűlt katonaságnak? Ernő főherczeg megnyugtatta őt. Nem készül — úgymond — a törökök ellen semmi sem. A szomszédos végbeli kapitányok azon kanizsai vitézek helyére küldöttek katonákat, a kiket a robbanás eltemetett, s kiket a törökök újabb időben megöltek. A kanizsaiaknak azonban eszükbe sem jut Berzencze megtámadása.¹

A kanizsai robbanás okozta első meglepetés után e végház érdekében tett intézkedések hamar elcsendesültek. Az első ijedelem elmúlt. A török a rombadőlt végházat nem foglalta el. A bécsi kormányzések tehát a siető munkával felhagytak. Elégnek tartották, hogy Kanizsát katonával megrakták. A fizetést a jövőre bizták.

Említők, hogy az udvari kamara február hó végére ígérte a régi kanizsai őrség teljes kifizetését. A vitézek ezt most annál inkább várták, mivel a robbanás az élelmüket és egyéb ingóságukat megsemmisítette. Közben elmúlt márczius hava is, de a várva-várt fizetés csak nem jött. Erre a magyarok is, meg a németek is követet választottak föl, hogy Bécsben a fizetést kierőszakolják.² A jó kanizsaiak követei Bécsben meglepetve látták, hogy ott egész csomó végház fölválasztott követe várakozik és könyörög (hiába) a fizetésért. Mulnak a napok s folyton újabb követek érkeznek Bécsbe, hogy előadják a végházak és a végbeli vitézek tarthatatlan állapotát. A jelentéseikből oly dolgok tűntek ki, hogyha azokat a török tudja, kardcsapás nélkül foglalhatta volna el végházaink jórészét! És e súlyos napokban a kamarák kénytelenek voltak bevallani, hogy a végbeliek fizetésére nincsen pénz! Ernő főherczeg sietve ír a

¹ Cs. és k. áll. Itr. Turcica, 1577 ápr. 19. Bécs (Latin levél fogalmazványa a budai basához).

² A magyar vitézek követe Somogyi Bálint volt.

királynak és pénzt sürget. Rudolf ápril 16-án azt feleli Prágából, hogy pénz nincs; a birodalmi segélyből semmi sem folyt be. Nincs más mód, mint magánemberektől kölcsönt szerezni a birodalmi segélyre.¹

Ernö főherczeg erre azt felelé, hogy semmi kilátás a kölcsönre.² A bányavidéki végházak követői — írja Ernő főherczeg a királynak — itt vannak és várnak. Közben máshonnan is jöttek fel. Ezek mindnyájan azt mondják, hogy a magyar vitézlőrend tovább nem vár és elvonul. Valamennyiök más kenyér után néz! A zászlókat már letették; a hajduk (gyalogok) már mind világgá mentek; a huszárok most huzódnak el s füre bocsátják a lovaikat.³ A végházak tehát a legnagyobb veszedelemben vannak. A győri német zászlóalj föllázadt s Teuffel András leköszönt generálist nem engedi el; Zeltinget, az újonnan kinevezett generálist pedig nem bocsátja a várba! A bán hadi népe teljes négy éve nem kapott fizetést. Komárom magyar és német őrsége a végsőig elkeseredve Isten tudja mire készül. Kanizsán is így áll a dolog. A kanizsaiaknak teljes fizetés kéne s csak négy havi zsoldot akarnak nekik adni. Pedig új huszárokat és hajdukat is kéne oda toborozni. Aztán az építésre is sürgősen kell a pénz.⁴

Mivel Kanizsa népe napról-napra jobban zugolódott, leküldték oda a mustra- és a fizetőmestert négy havi zsolddal. Mikor az őrség (magyar és német) megtudta, hogy megint nem kapja meg a teljes fizetését, fölzendült s a szolgálatot megtagadván az öröködést és a vártállást abbahagyta. A mint már ilyenkor szokott történni, a katonák haragjuk derekát a mustra-

¹ *Közös pénz. ltr.* Hung. 1577 ápril 16. Prága.

² U. o. ápril 23. •hab ich hirauf schlechten oder gar kain trost•.

³ •die zaigen lautter an, dass die hungerischen dienstleuth weitter nit warten, gleich alle abziehen wollen, und ir narung anderstwo suchen müssen. Haben auch die fahnen von sich gelegt, die trabanten sein vast alle darvon; die hussarn ziehen auf gras•. etc. (Ernö főherczeg Rudolf királyhoz.)

⁴ •kain tag, kein stund lenger verzogen• — írja Ernő főherczeg. Szerinte a várépítésen dolgozó jobbágyságot folyton őrizni kell s a török incselkedése miatt katonai őrséggel kell felhozni és hazakisérni.

és a fizetőmester ellen fordították. Ez ártatlan embereknek még az életük is kockán forgott s egyikük (Stitzl) a nagy ijedtségtől komolyan megbetegedett.¹

A mustra- és a fizetőmester a saját bőrüket féltvén, alkuozni kezdettek a kanizsai vitézekkel. És sikerült is nekik egyezséget kötniök. A katonák kötelezték magukat, hogy a várta-állást és a végbeli szolgálatot megint megkezdik, ha teljes fizetésig *léhent*² kapnak. A fizetőmesterek a 2000 frtra rugó léhent csakugyan megadták nekik. Ezt az összeget a kiskomári őrség fizetésére kellett volna ugyan fordítaniok, de hát remélték, hogy az udvari kamara hamarosan leküldi a 2000 frtot,³ s így a kanizsaiaknak adták azt, a mi a kiskomáriaknak járt volna.

Az egyezés után Stitzl mégegyszer írt az udvari kamarának s föltárta Kanizsa veszedelmes állapotát és a katonaság nagy nyomorúságát. És ajánlotta a kamarának, hogy a mostani elkeseredett s zavargó katonaság helyébe mást küldessen, vagy a meglevőt rendesen fizettesse.⁴

A mint látjuk, a budai fizetőmester más szemmel nézte a kanizsai őrséget, mint Bornemissza János, a ki még súlyos betegsége idején is magasztalta a vitézeit! S ezek csakugyan rászolgáltak a magasztalásra; mert hiszen három nappal a nagy robbanás után, mikor épp a halottak temetésével foglalkoztak s mikor a számuk is igen megfogyott volt, fényes győzelmet arattak a törökön. Az 1577 év márczius 27-én ugyanis — mikor a segélycsapatok még nem értek Kanizsára — 1500 török lovas és 1000 gyalogos jelent meg Kanizsa alatt. Mivel a bástyák és a falak nagyobb része az árokban hevert, a törökök azt hitték, hogy könnyű lesz bejutniök. A török lovasság tehát megszánguldotta Kanizsa alját. Erre a mieink kijöttek a várból s megtámadták a török sereget. Jó vitézeink mintha csak érezték volna, hogy ágyában vergődő kapitányukért kell

¹ Stitzl fizetőmester jelentése Kanizsáról 1577 ápril 9-én. Betegsége miatt arra kéri a kamarát, hogy Kanizsáról távozhassék.

² Előleget.

³ Colman Schrott és Joseph Stitzl jelentése Kanizsáról, 1577 ápr. 10.

⁴ U. o. 1577 ápril 10. Kanizsa.

küzdeniök, páratlan emberséggel harcoltak. Háromszor kellett a harcot megújítaniok, míg végre sikerült nekik a törököt szaladásra hozniok. Százötven török vitéz hagyta ott a fogát.¹

A mint az új főkapitány és a segélycsapatok Kanizsára értek, Bornemissza távozott, hogy gyógyíttassa magát s hogy a hévizeket használja. Egvetlen elismerő szót nem kapott sem az udvartól, sem a kormányzésektől! Pedig hát ugyancsak nem régen még a legkiválóbb végbeli kapitánynak mondták őt!

Az új kanizsai főkapitány: Kielmann András hasonló minőségben már hosszabb ideje szolgálván Komáromban, a végbeli viszonyokat eléggé ismerte. Megtanult magyarul is és eléggé jól érezte magát közöttünk. Csöndes ember és buzgó protestáns volt, a ki nagy vizet sohasem zavart. A törökben sem tett nagy kárt. A katonáit nem a harcra, hanem a prédikációra vezette! Ki nem járt, a mezei munka (vagyis a portyázás) nem volt az inyére. Tehát olyan kapitány volt, a milyent a törökök szoktak követelni a bécsi udvartól: *német és csöndes*, a ki miatt ők kényükre-kedvükre kóboroltak. A törökök tehát örvendhettek, hogy Bornemissza János örökébe Kielmann került; mert a régi *«versenyős»* főkapitány helyett, most békeséges és a várban ülő kapitány került Kanizsa élére.²

Az udvar és a kormányzések azonban nagyon csalatkoztak, mikor azt hitték, hogy most már Kanizsa miatt két fültre alhatnak! Maradt minden a régiben! Az őrség épp oly elégedetlen volt, mint azelőtt; épp úgy zugolódott, mint Bornemissza idején, és épp annyit alkalmatlankodott Bécsben, mint azelőtt. A régi és a mostani állapot között csak annyi különbség volt, hogy Kielmann vesztegült s nem ingerelte harcra a törököt.

Alighogy Kielmann megszemlélte Kanizsát, már elment a

¹ U. o. Jelentés Kanizsáról 1577 ápril 5-éről. A *Cs. és k. áll. hr.* Turcica gyűjteményében levő *Extractus damnorum Turcicorum magis primipilium 1574—1577.* című kimutatás a támadó törökök számát három-ezerre teszi. Ugyanezen kimutatás szerint ápril hó 20-án újra 5000 török indult Kanizsa ellen s lest vetettek a városban lévőknek. Mivel pedig ezeket ki nem esalhatták, *«speculam destruere et delere conati sunt»*.

² A törökök azokat a magyar kapitányokat nevezték versenyösöknek, a kik szóval, tollal és karddal örökké hadakoztak ellenük.

kedve az ottmaradástól. Sietve ment Bécsbe, hogy előadja a kanizsai állapotokat, s ha lehet szabaduljon e kényes és veszedelmes tisztségtől. Azonban nem bocsátották őt el. Ezért tehát azon fáradozott, hogy fizetést szerezzen az őrségnek meg magának, s hogy a hiányzó katonák helyébe újakat toborozzon. Ez utóbbi ügyben a dunántuli magyar főtiszteket is megkereste levelével. Batthyányi Boldizsárnak például imígyen írt volna: «Hiszem, hogy kegyelmednél nyilván vagyon, mivelhogy *űfelségétől kényszerítettem az kanizsai tisztelet felvenni*. Im ez elmúlt napokban látni mentem vala be. Látám az szolgáló népnek kevés voltát benne lenni. Igyekezvén azon, hogy mennél hamarabb lehetne, az vitézlő népet meggyűjteném, miérthogy hazánk-
nak és az keresztyénségnek oltalmára az szükség szorgalmatosképpen megkívánja . . . kérem tehát kegyelmedet . . . , hogyha mely vitéz embernek, az kegyelmed birodalma alatt valókbán kedve lenne bejönni, kegyelmed ne lenne ellentálló benne».¹

Kielmann azonban hiába irogatott, s hiába kiáltatott zsoldot, a kanizsai fizetésnek oly rossz híre volt, hogy alig akadt ember, a ki oda bekiváncozott. Mivel a robbanás okozta károkat is helyre kellett hozni, s mivel a meglévő katonaság fizetéséről és élelmezéséről is gondoskodni kellett, sok pénzre lett volna szükség. A kamara azonban még keveset sem adhatott! Így aztán Kanizsán ismét a régi állapot kapott lábra. Sereg számra megy a sürgető levél Bécsbe, hol fizetésért, hol megépítési költségért. Kielmann csakúgy irogat a kanizsai állapotokról, mint nemrég Bornemissza János. Nem egyszer kifejti, hogy fizetés nélkül nem bírja szolgálatra erőszakolni a katonáit. Hiszen oly nyomorultak a szegények, hogy a lovaknak szénát sem tudnak szerezni; abrakot még kevésbé. S mit csináljanak a lovaikkal télen?²

Az udvari kamara az 1578. év őszén — nem lévén egyebe — bort és élést küldetett Kanizsára. Mivel sem Kanizsa

¹ *Körmen di Ut.* Missiles, 1577 júni 17. Bécs. Kielmann Batthyány Boldizsárhoz.

² *Közös pénz.* ltr. Hung. 1578 szept. 29. Kanizsa. Kielmann levele Ernő főherceghez.

sem Peleske kapitánya nem adott katonai kíséretet (convoy-t) a török martalóczok Peleske közelében megtámadták az éleltszállító karavánt. A kísérők közül tizenegyet levágtak, kilenczet rabul ejtettek s a kocsikat a hatvanhat lóval s minden egyébbel együtt elvitték. *Csak a boroshordókat hagyták ott.* Igazhitű muzulmánok lévén, a bor nem kellett nekik. A kétszáztizenkét akó bort aztán sikerült is Kanizsára juttatni.¹

Hogy Kanizsa vidékét és a steierországi határokat megmenthessék a portyázó török csapatoktól, egyrészt új *górék*, vagyis vigyázó végházak építését határozták el,² másrészt meg az utak és átkelők elzárásához fogtak. Ezt az erdőknek széles sávban való kivágásával vitték véghez. Magyarul ezt *bevágásnak* vagy *gyepűnek* hívták. A német neve *Pässverhackung* volt. Latinul *obstructio viarum et passuum*, vagy pedig röviden *resectio*-nak hitták.³ Mivel a Kanizsa körül fekvő utak és átkelők elrekesztése elsősorban Steierország érdeke volt, a steier rendek egy kapitány vezetése alatt ezer favágót küldöttek Magyarországra és ezek rendes napszám mellett a munka egy részét elvégezték.⁴ Azonban Kielmann azt óhajtotta, hogy a Zala és a Rába gyepűjét is megcsinálják. Erre a célra Vas megyét hirdették föl s Nádasdy Ferenc meg Batthyány Boldizsár segítségét kívánták igénybe venni.⁵

A magyar főtisztek és urak jól tudván, hogy az erdők és utak bévágása Steierország érdekében történik, semmi kedvet

¹ U. o. 1578 okt. 11. Szombathely. Kammer György jelentése Kielmann okt. 11-én írt levelében mentegeti magát Ernő főherczeg előtt.

² A górékról hivatalosan írják, hogy azok nem egyebek, mint kisebb vigyázó kastélyok. Ernő főherczeg jelenti például 1586 május 19-én Rudolfnak: «Mit der Komornerischen ist man alberait so weit kummen, dass dieselb inner zweier Tagen sambt dem angehegten *klainen Kastell oder Gori* auch zu endt und rechter Perfection wirdet mügen gebracht werden. (Kanizsáról szól.)

³ *Tagányi Károly* erről kimerítő és magas színvonalon álló nagy tanulmányt írt a *Magyar Nyelv*-ben. Ez a jeles cikk hadtörténeti szempontból is elsőrendű nyeresége az irodalomnak.

⁴ *Steierorsz. Landesarchiv* 1578 Kriegswesen, 567. fasc. (Verhackung der Kanisischen Pässwald.)

⁵ *Közös pénz. ltr.* 1578 okt. 11. Verhackung der Päss.

sem mutattak a dologhoz. Különben is *ők czéllalunnak tartoták ezt a nehéz és sok költséget igénylő munkát!* Poppendorf 1578 őszen őfelsége rendeletére, több biztos jelenlétében tárgyalt ez ügyben a magyar urakkal. November 8-án kelt jelentésében azt írja, hogy a kanizsai mocsár bévágására Bajcsánál Nádasdy Ferencz, Batthyány Boldizsár, Teuffenbach és Sarau rendeltettek. Nádasdy és Batthyány Nádudvarnál táborozván — írja Poppendorf — előadtuk nekik, hogy *a Murától egészen a Zúliáig meg kell csinálni a bévágást, hogy a török hadak át ne jöhessenek. Nádasdy és Batthyány azt felelték, hogy ők nem favágók, hanem vitézek; azért jöttek ide, hogy a törökkel harcoljanak; a seregükben csak nemesek vannak!*

Még minket is hívtak, — jelenti Poppendorf, — hogy menjünk velük Segesd ostromára. Mikor az országgyűléssel és őfelsége parancsával állottam elő, Batthyány Boldizsár félvállról felelé: ő szabad úr s neki nem parancsol Ernő főherczeg. Steierországgal meg semmit sem törődik; mert soha egy embert sem adott idáig a török ellen. Így beszélt Nádasdy Ferencz is, a ki még hozzá haszontalannak (laborem inutilem) mondá az egész munkát.¹

Néhány nappal Poppendorf jelentése után Kielmann is szóvá tette a kanizsai bevágás ügyét. Ő is azt jelenti Ernő főherczegnek, hogy Nádasdy, Batthyány, Pataky, Gergely, Megyeri Imre és Csemesz Bertalan szidalommal illették őt, mikor a «Passverhackung» ügyét előhozá. Ők — kiálták a magyar urak — nem erdőt vágni jöttek, hanem török várakat akarnak megszállni s ha ez nem lehetséges, akkor hazamennek.²

¹ Cs. és kir. áll. ltr. Poppendorf jelentése Ernő főherczeghez 1578 nov. 8.

² U. o. 1578 nov. 14. Kielmann jelentése. A biztosok («ad obstructio-nem viarum et passuum ad Canisam ducentium destinati») ugyanazt jelentik, a mit Kielmann. Szerintök Batthyány és Nádasdy ezt felelték: «Non esse se rusticos, neque ad hoc venisse ut ligna caderent, vel alios labores obirent, quin potius cum hoste manus consererent».

Batthyány Boldizsár, mikor a biztosok Ernő főherczeg parancsával álltak elő, így felelt: «Posse serenissimum archiducem scribere quidquid vellet, se parum id curare! Serenitatem nullum in ipsum habere imperium!»

A gyeprü készítése a magyar urak ellenállása miatt tehát nem sikerült. Nem is volt az oly fontos dolog, mint Kanizsa erősítése és az őrség rendes fizetése! Sajnos, ezzel a kormányzések kevesebbet törődtek, mint Nádasdy és Batthyány nyílt szókimondásával. A kanizsaiak fizetése és ellátása tehát még mindig késett. S mivel semmi kérés és sürgetés nem használt, Kielmann egyszerűen bejelenté Ernő főherczegnek, hogy ő itt hagyja Kanizsát. A király parancsára Ernő főherczeg sietve írt Kielmannnak, s minden kitelhető módon maradásra igyekezett őt bírni. Kielmann hajlott a kérésre, s kijelenté, hogy még egy évig Kanizsán marad, de csak úgy, ha őt is meg a katonáit is rendszeresen fizetik.

Ernő főherczeg erre sürgős levelet bocsátott a királyhoz s föltárta előtte az okot, a mi miatt Kielmann távozni akar.¹ A kanizsaiak fizetése — írja — immár tizenhárom hava késik; az élelmezés fölötte rossz s még annyi pénz sincs, hogy a gabonát Szombathelyről Kanizsára lehetne szállíttatni. A lovaknak nincsen télre való szénájuk és abrakuk, ezért sem a huszárok, sem a karabélyosok nem maradhatnak ott. A szükséges építkezésre is hiányzik a költség. Ezek a dolgok kényszerítik Kielmannt a távozásra.

Ernő főherczeg azt ajánlja a királynak, hogy 5—6 ezer forintot engedélyezzen kegyelemképpen Kielmannak a birodalmi segélyből; ez esetben ugyanis remélni lehet, hogy Kanizsán marad! Az ajánlatra az udvari kamara kijelentette, hogy a birodalmi segély — még ha rendszeren és teljesen befolyyna is — a végházak szükségleteire sem elegendő. De mivel más forrás nem áll a rendelkezésére, nem ellenzi, hogy két év lefolyása alatt Kielmann megkapja a jelzett összeget.²

¹ U. o. 14,374. fasc. 1578 okt. 14. Bécs. «Er hat gleichwohl seines Abzugs nit allein privat Ursachen, sonder andere, mehr erhebliche und hohe Bedenken, denn neben dem dieser sein Bevelch grosse Sorg, Gefahr, Mühe und Verantwortung bei dem in Pau- und Kriegswesen auf sich tregt, so erscheinen auch sonsten ander viel Mengel, die ine zu seinem Begern verursachen» etc.

² U. o. okt. 25. («Placet imperatori» aláírással) 14,372. f. 1578. Persze Kielmannak azért évekig kellett várnia, míg ezt az összeget meg-

A míg imigyen a kanizsai állapotok minden téren igazolták Bornemissza Jánosnak és katonáinak előbbi eljárását: azalatt a volt kanizsai főkapitány teljesen fölgyógyult. Kanizsára — be lévén töltve a helye — vissza nem jöhetett, de azért tovább is szolgálhatott a hazájának; mert hiszen Nádasdy, Zrinyi és Batthyány Boldizsár, a kik ezidőtájt a dunántúli harcokat intézték, örömmel látták az olyan próbált és harczon forgott embert, mint a milyen Bornemissza János volt. A dunántúli magyar seregek küzdelmeiről szóló magán és hivatalos jelentésekben csakugyan azt olvassuk, hogy Bornemissza János együtt szerepel Nádasdy Ferenczcel, Zrinyi Györggyel és Batthyány Boldizsárral. Az 1577. év őszén például együtt portyázott a nevezettekkel.¹ A következő (1578.) évben ugyanazokkal a fejevári bég hadai ellen küzdött.² Musztafa basának ez évi levelei is több oly portyázást említenek, a mikben Bornemissza János is résztvett.³

Ez időben újra Kanizsán találjuk őt. Innét íja leveleit Nádasdy Ferenczhez és Batthyány Boldizsárhoz. Az 1578. év augusztus 15-én például a többi közt ezt írja a hős Batthyány Boldizsárnak: «In urunk császárunk őfelsége ír, hogy az mi hireim lesznek, mindeneket ti nagyságtoknak tudására adjak es nagyságodtul várjak segítséget. Azért im ma jöve hozzám egy ember, ki azt beszélé, hogy az török kiszállott volna Babolessához és ágyúk is volnának velök, úgy hogy házat szállanának. Azért im mindjára bizott emberimet bocsátottam alá, ha ez dolog felől mi bizonyos hirt hoznak, azonnal ismég nagyságodnak tudására adom. De én inkább hiszem azt, azmint ennekelötte is bizott emberim által értettem, hogy az török inkább megyen rablani, mint ennekelötte is megírtam nagysá-

kapja. Pedig az udvar több izben meghagyta a kamarának a jelzett 6000 frtnyi jutalom kifizetését. (*Közös pénz. ltr.* Hungr. Denkbuch 397. köt. 1579 márcz. 31.)

¹ *Hadi ltr.* 1577 decz. 11. Reg. Nádasdy, Geszthy, Bornemissza, Thury és Pálffy Tamás portyázásából a haditanács.

² *Cs. és k. áll. ltr.* Tureica 1578. Fogoly Ambrus deák levele.

³ *Orsz. ltr.* Akadémiai iratok: Musztafa levele Ernő főherczeghez 1578 máj. 6. Budáról.

godnak, hogy elvégzett tanácsok volt ez, hogy Felső Lindváig felmenjenek rablani avagy Kéménd alá. Azért ha te nagyságodnak akarata volna, bocsátaná alája nagyságod szolgálait valahová ide közel, hogyha az török felmenne, lenne tudtomra az nagyságod szolgálai lövése. E egymást értvén, Istennek segítségével szolgálhatnánk mind urunknak öfelségének, mind nagyságodnak, mind az nyomorult földnek.»¹

Mivel a harcokban többször bebizonyította, hogy a vitézi szolgálatra még mindig alkalmas, ismét a király zsoldjára akart állani s a veszprémi kapitányságot kérte magának.² Miért nem kapta ezt a tiszte, nem tudjuk. A tárgyalás iratai ugyanis elvesztek.

Mivel a kincstár Bornemisszának még mindig adósa volt, többször megsürgette a hátralékos zsoldját s ezenkívül arra kérte öfelségét, engedné meg neki, hogy Kimle falut eladhassa. A pénzre azért volt sürgős szüksége, mivel testvére: *Bornemissza Ádám* a veszprémiek egyik portyáján rabba esett, s kiváltására sok pénz kellett. Teuffl jóindulattal viseltetvén Bornemissza iránt, pártolta a kérését.³ A haditanács ugyanezt tette.⁴ E jóindulat mellett is háromszor hiába ismételte meg a kérését. Pedig arra is hajlandó volt, hogy 1700 frtot elenged a követeléséből, ha az ő és a rab öcsese zsoldját kifizetik.⁵

Sok huzavona után rendeztetvén a követelése, az udvari kamara 100 frtot utalványozott neki Bornemissza Ádám kiváltására.⁶ Úgy látszik, Kimle elzalogosítását is megengedte

¹ *Körmendi ltr.* Missiles. Több ilyen tartalmú levele is van itt. Batthyány Boldizár igen sokra tartotta Bornemisszát. Véde és támogatta őt minden téren. Amíg például Bornemissza a török ellen küzdött, jóságát és marháit Batthyány Boldizsár védelmezte. Ezt a jóságát Bornemissza lelkendezve köszöni meg 1576 szept. 8-án Kanizsáról kelt levelében. (U. o.)

² *Hali ltr.* Exped. 1578 júni 14.

³ *Közös pénz. ltr.* Hung. 1578 ápril. Teuffl sürgeti, hogy a hadifizetőmester Bornemissza hátralékairól kimutatást csináljon, s kéri, engedjék meg Bornemisszának Kimle eladását.

⁴ *Hali ltr.* 1578. Exped. ápril 28. „Ime an seinen aufstandt nichts abzuziehen . . . und das dorf Kemle zu verkaufen» etc.

⁵ *Közös pénz. ltr.* E. 1578 ápril.

⁶ U. o. E. 1578 ápril.

neki, mert Bornemissza a nevezett falut 4000 frtért zálogba vetette.¹

Bornemissza Ádám hadnagyot ezenközben Konstantinápolyba hurczolták s a szultánnak ajándékozták. S mivelhogy a császár rabját pénzen nem lehetett kiváltani, Bornemissza János hiába vesződött és hiába költött öcsese kiszabadítása ügyében.²

Ezenközben a kanizsai főkapitányság megint megüresedett. Kielmann visszament Komáromba, s ott várta, mikor fizeti meg a kincstár 17,356 frtnyi zsoldhátralékát.³ Bár Bornemissza János vállalta volna a kanizsai kapitányságot, nem bízták azt többé magyarra. A gyámoltalan *Braun Rézmán* magyaróvári kapitányt nevezte ki a király. A török torkában fekvő Kanizsára tehát oly ember került, a kinek akkor még fogalma sem volt a törökök harczmódjáról. Szerencsére ott volt a jeles Tarnóczy Farkas, a ki már Kielmann idejében is a helyettes főkapitányi tisztet viselte.⁴ Az egész ifjúságát a törökkel való harczban töltvén, értette a módját, mint kell a portyázó és a száguldó török csatákkal elbánnia. Mikor a törökök Kanizsa ellenében *Újudvaron* és *Galambokon* kastélyt akartak építeni, Tarnóczy a galamboki és újudvari templomokat lerontotta. Erre a török bár 4—5000 emberrel volt, nem merte megépíteni a tervezett kastélyokat. A törökök helyett Tarnóczy Farkas építtetett (*magyar módra*) górékat a kanizsai mocsárban.⁵ Ez mindenesetre nagy érdeme Tarnóczynak. Mert tudnunk kell, hogy a kanizsai őrség ezidőtájt is nagy nyomorúsággal küzdött, a jobbágság helyzete meg egyenest kétségbeejtő volt. A fizetetlen katonák

¹ U. o. 1578. juni 25. (A kamara szerette volna Kimle falut visszaváltani.)

² *Cs. kir. áll. ltr.* Turcica. Bornemissza Ádám még 1591-ben is raboskodott. Ez év július 4-én írja róla Szinán basa: «*Bornemissza Ádám nagy úr*; nem illik azért, hogy olyan hitvány rabokért ötlet kiadják» (Szinán levele Ernő főherceghez.).

³ *Közös pénz. ltr.* Hungr. Denkbuch 397. köt. 437. lap.

⁴ U. o. Kielmann nagyon dicséri e Tarnóczy Farkast, a ki Tarnóczy András naszádos főkapitánynak a fia volt. Azt írja róla 1579 okt. 29 én, hogy egész vagyonát a hadi szolgálata emésztette föl («*dass er bei denselben sein ganz patrimonium zugesetzt und aufgewendht hat*»).

⁵ Ő csináltatta a szentmiklósi kastélyt is.

ugyanis a törökökkel együtt versenyezve pusztították Kanizsa vidékét.¹ Az elviselhetetlen nyomoruság vitte őket erre!

Ernö főherczeg ugyan mindent megtett a maga hatáskörében Kanizsa védelmére, de pénzhiánya és Rudolf közömbössége miatt nem sokra ment. Kanizsán — írja Ernő főherczeg a királynak — rendes fizetés nélkül meg nem maradhatnak a katonák! Ezért voltam mindég azon, hogy Kanizsa népét a többi végházak előtt fizessék. Igyekezetem azonban hiábavaló volt. Most is tizennégy hava már, hogy a kanizsaiak fizetést nem kapnak. Hat havi zsoldot ugyan vittek Kanizsára, de a katonák ezt nem fogadták el. S most nemcsak a huszárok, de a német karabélyosok is kivonultak Kanizsáról. S nemcsak Kanizsát tették ki veszedelemnek, hanem Kanizsa falvait is; mert hisz ezeket szállta meg a katonaság. S nincs ember, a ki a szegény jobbgátság hihetetlen állapotát nem keserülné. Az egész vidék elpusztul és néptelen lesz! S e bajon nem lehet más módon segíteni, mint a katonaság gyors fizetésével.²

Bornemissza János, a ki Nádasdy Ferenczcel, Batthyány Boldizsárral és Zrinyi Györggyel együtt állandóan Kanizsa vidékén harczolt, igen jól tudta, minő állapotok vannak a várban s így nem nagyon bánhatta, hogy a mezei szolgálatra adta magát, s hogy nem ő az úr a veszedelmes Kanizsában. Egyébként az udvar méltányolván Bornemissza előbbi és mostani érdemeit, az 1580. évben az örökös tartományoktól fizetendő évi 300 tallér pensio-t rendelt neki.³ A mikor Bornemissza János e háromszáz tallér kifizetését kérte, az udvari kamara azt felelte neki, hogy nem tudja, miért és micsoda czímen illeti meg

¹ Cs. és k. áll. ltr. Zala megye egyik fölterjesztésében (kelet nélkül) arra kéri öfelségét, adna parancsot Pethő János országos főkapitánynak, *Thengöldi Bornemissza János kanizsai* és Majthényi László pápai főkapitányoknak, hogy a zalamegyei jobbgátságok elköltözését akadályozzák meg! (Ez a fölterjesztés az 1585. évi iratok közt van ugyan, de bizonyos, hogy nem 1585-ben kelt.)

² *Közös pénz. ltr.* Hung. 14,377. f. Bécs, 1579 nov. 8. Ernő főherczeg Rudolfhoz.

³ *Hadi ltr.* Reg. 1580 febr. 18. Bornemissza werden 300 taller als ain jarliche pension bis auf weiteren befürderung angetragen. — U. ez a *Közös pénz. ltr.* Hung. 1580 márcz. 9.

öt a 300 tallér? Együttal átküldötte Bornemissza folyamodását a haditanácsnak.¹ Erre Ernő főherceg meghagyta Alsó-Ausztria «Landschaftsverordneten»-jeinek, hogy Bornemisszának utalják ki a jelzett 300 tallért.² Két évvel későbbben pedig 100 tallérral fölemelte Bornemissza eddigi provisio-ját.³ Ekkor Bornemissza már Győrött szolgált. Mikor s minő uton jutott Győrbe, nem tudjuk. A neki szóló rendeleteket ezentul a győri generális kapja meg, s Bornemissza folyamodásai és levelei Győrben vannak keltezve. Innét Győrből kéri 1582-ben a megüresedett újvári vagy a palotai kapitányságot. A király azonban nem teljesíti a kérését.⁴ A következő évben megengedték Bornemisszának, hogy Kimle falut, mely miatt idáig igen sok kellemetlensége támadt, Illésházy Istvánnak eladhassa.⁵ Úgy látszik, hogy ezen adás-vevés lebonyolítására kapta a négy heti szabadságot.⁶

Az 1584. évben megüresedvén az érsekújvári kapitányság, a legkiválóbb magyar vitézekkel együtt Bornemissza Jánost is ajánlották a kormányzések. Ezúttal együtt jelölték őt a nagy Nádasdy Ferenczcel és Batthyány Boldizsárral. A király azonban nem a magyar tisztek közül választott újvári kapitányt. Tehát Bornemissza tovább is Győrött maradt.

Több sikertelen kísérlet után azonban mégis sikerült révbe jutnia. Az 1584. év végén ugyanis hirtelenül meghalt az ujonnan kinevezett palotai főkapitány: Istvánffy István.⁷ Erre a tisztes, de veszedelmes állásra több híres magyar főtiszttel egyetemben a vén Bornemissza Jánost is jelölték, még pedig

¹ *Közös pénz. ltr.* 1580 márcz. 9. «dass die Hofkammer nit wissen könne, warumb ime diese provision geraicht werden soll, derwegen sie nichts verordnen kann».

² U. o. 1580 márcz. 26.

³ *Hadi ltr.* R. 1582 febr. 20.

⁴ U. o. Bornemissza ezt a választ kapta: «Caes. Majest. Sacr. tempore cum aliis personis super repositione istorum capitaneatum est in tractatu et proinde ipsi de istis nulla nunc fieri potest promissio».

⁵ *Közös pénz. ltr.* Hung. 1583 ápril 17.

⁶ *Hadi ltr.* 1538 aug. Expedit.

⁷ A jeles Istvánffy Istvánt 1584 okt. 3-án nevezte ki a király palotai kapitánynak. De alig hogy a tisztét elfoglalta, hirtelenül meghalt. (*Orsz. ltr.* Benignæ resolutiones.)

az első helyen. Eddigi sikertelen kísérletein okulván, most a tisztelőit és jó barátait is megkérte, hogy támogassák igaz ügyét Bécsben. Ír például a hős Pálffy Miklósnak és figyelmezteti őt előbbi ígéretére, hogy t. i. szívesen támogatja őt. Személyesen akart — írja Pálffynak — hozzá menni, de a kapitányához kellett hirtelen mennie.¹

Pálffy bizonyára megtett volna mindent a jól ismert Bornemissza érdekében, de erre nem volt szükség. Mikor ugyanis Bornemissza a fentebbi levelet írta Pálffynak, akkor már kinevezett palotai kapitány volt. A király ugyanis a hat jelölt közül már január 28-án Bornemissza Jánost választotta s nevezte ki palotai kapitánynak.²

Bornemissza megtudván kinevezését, azon fáradozott, hogy a kamaránál és a helytartónál pénzbeli segílyt eszközöljön ki. Jól tudta ő, hogy a kapitányok beiktatásakor a katonaságot fizetni kell, tehát nem akart üres kézzel Palotára menni. Ez ügyben írta Hosszúthoty Györgynek: Legyen jó törekedő mellettem, hogy önagysága adna vagy kétszáz forintot; mert im őfelsége házába (t. i. Palotára) kellek mennem s egy pénz költségem nincs. A vitézlő népet magamnak kell fizetnem, mihelyt bémegyek, míg őfelsége megfizet. Mert csak egy hópenzt akarna most adni.³

Pedig hát pénz ugyancsak kellett; mert a végbeli szokás szerint Bornemissza is magával akarta vinni Palotára régi kipróbált vitézeit. Ezt annál inkább meg kellett tennie, mert a kapitányváltás miatt Palotáról is sok régi katona eltávozott.⁴

A király május 7-én állította ki Bornemisszának a szokásos

¹ Győr, 1585 júni 6.

² *Hadi ltr.* Exped. A jelöltek közt volt Batthyány, a nagyhirű Huszár Péter, Ormándy Péter, Paksy, Thury Farkas és Bornemissza János.

³ *Orsz. ltr.* Missiles, 1585 ápril 11. Győr.

⁴ Thury Márton írja például Pálffy Miklósnak, hogy Folthy Gábor főlegény, a ki hét évig szolgált Palotán három lóval, s a ki a koppányi béget elfogta, Bornemissza János alatt nem akar szolgálni. Vele együtt többen is távozni készülnek Palotáról. Thury ajánlja Pálffynak, hogy ezeket fogadja szolgálatába.

«bestellungsbrief»-et. Ünnepestes beiktatására a hadifizetőmester július 11-én kapta meg az utasítást.¹

Valamint Kanizsán, úgy Palotán is a nagy Thúry György örökébe lépett Bornemissza János. Egyformán veszedelmes volt mind a két végház! Hiszen tudjuk, hogy Palotára folyton fenekedtek a budai, fejevári és a simontornyai törökök. Kevés végházunk van, a melyeknek annyi támadást kellett volna kiállania, mint Palotának. Pedig mint a legtöbb végházunk, úgy Palota is igen omladozó állapotban volt. S Bornemisszának ugyancsak sokat kellett fáradsnia és írnia, míg úgy-ahogy rendbehozhatta.²

Mivel Bornemissza János azon végbeli kapitányok közé tartozott, a kik nem várták be a török támadását, hanem maguk keresték föl az ellenséget: a harc mindjárt odaérkezése után megkezdődött. S jó Bornemissza ugyancsak helytállt magáért. Alighogy beiktatták őt a tisztebe, már (szept. 4-én) jelenthette Bécsbe, hogy a törökök támadását visszaverte. Aztán ő maga kereste föl a törököket, s a hol érte, ott üzte őket. A budai basa emiatt panaszt is emelt ellene Bécsben, megírván, hogy: «*ez Bornemissza János az frigy ellen jár*».³ Bornemissza bátor föllépésének az lón a következménye, hogy 1586-ban maga a budai basa támadta meg Palotát. Bornemisszának azonban sikerült a várost nagyobb veszteség nélkül megvédenie.

Mivel a török támadásától napról-napra tartania kellett, jó kémeket tartott s maga is folyton jó vigyázásban volt. A Palotához szolgáló falvakat és pusztákat csakis így tarthatta meg. A jelentéseiből látszik, hogy a mint a törökök gyülekezni kezdtek, Bornemissza már tudta s így meg is tette a szükséges intézkedést.⁴

¹ *Hadi ltr.* júli 11-én rendelnek Bornemisszának zászlót a beiktatására. Október 1—3. kelt Stitzl jelentése Bornemissza János palotai beiktatásáról az akkor készült mustralajstrommal együtt.

² A hadi levéltár Kriegsrahts-Prothok. mutatják, mily sokat írt Bornemissza fizetésért, épületanyagért, élelemért stb. Az oltalások telvék Bornemissza fölterjesztéseivel.

³ *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica, 1586 szept. 3. (Ali budai basa levele.)

⁴ *Hadi ltr.* Exp. 1586 jún. 7. Bornemissza a kémség ügyében és 1587 júl. 6. Bornemissza és Huszár Péter jelentése a törökök gyülekezéséről.

Mint palotai kapitány a vártartomány két falvát évi 2000 frt-ért bérbevevén, azokban maga gazdálkodott.¹

Jó gazdának kellett lennie, mert a földművelést és az állattenyésztést szép sikerrel űzte. Mivel Palota is a nehezen élelmezhető végházak közé tartozott, szerencseszámba ment, hogy Bornemissza elegendő gabnát termelt; mert imigyen legalább a katonái élelmezéséről is gondoskodhatott. Bizonyára a katonaság élelmezése vitte rá Bornemisszát, hogy az elpusztult malmokat helyrehozza s hogy a pusztá malomhelyeken újakat építsen.² Sokszor járván az ellenség Palota vidékét, sok malom elpusztult. A XVI. századi szokás szerint az ellenség először a malmokat perzelte föl; mert ezzel árthatott legtöbbet. E szokás ellen a malomtulajdonosok úgy védekeztek, hogy az ellenség közeledésekor a malmokat elsüllyesztették. Mondanunk sem kell, hogy Bornemissza Jánosnak malomépitései a vidéknek nagy hasznára voltak.

Részint a portyázások alkalmával, részint az adóbehajtáskor sokat járván kívül, Palota vidékét pompásan ismerte. Akármilyen faluról vagy pusztáról volt szó, ő bőséges felvilágosítást tudott adni. Még a tolnamegyei és a baranyai falvak dolgában is tőle kértek útmutatást. Az 1585. évben például *Berenhidai Huszár Péter* a XVI. század e tüneményszerű vitéze, a ki Bornemissza Jánossal jó barátságot tartott, több falu adományozását kérte Ernő főhercegtől. Ez utóbbi aztán Bornemissza Jánostól és a veszprémi kapitánytól kért felvilágosítást.³ Mivel maga Huszár Péter is megkérte Bornemisszát, ez természetesen az ő inye szerint tudósította Ernő főherceget. A Huszár Pétertől kért hódoltsági falvak ezek voltak: *Püspökszékhely, Parasztszékhely, Czettány, Alegres, Kölesd, Bán* és *Bikád*.

¹ *Orsz. ltr.* Benignae Rescol. 1585 szept. 12. Abad és Soponya faluk azok, melyeket előtte Istvánffy bírt bérben.

² Számos folyamodása van ez ügyben és sok pusztá malomról szól. Így például 1587-ben a berenhidai pusztá malmot kéri a kamarától és három új malom építésére kér költséget. (K. p. ltr. 1587 márcz. 21.)

³ *Közös pénz. ltr.* 1858. 14387. fasc. Ernő főherceg július 21-én a palotai és a veszprémi kapitányokhoz.

E hódoltsági falvakban kétszázhatvan adófizető jobbágy lakott.¹ E falvak jövedelmét egykor a hős Thúry György húzta. Az ő halála után Salm győri generális, Huszár Péter pápai kapitánynak és Fekete Máté veszprémi hajdúvajdának adta. Mivel a nevezett falvak hódoltságiak voltak s a magyar végházaktól nagy távolságra feküdtek, *a magyar adót rajtuk csakis fegyverrel lehetett megvenni*. Ez az adóbehajtás természetesen életveszedelemmel járt; mert a török az ilyes dolgot nem nézte vak szemmel. De hát az olyan vakmerő kapitányok, mint Thúry György, Huszár Péter és Fekete Máté behajtották azon falvak magyar adóját, akárhogy örködött is a török. Mondanunk sem kell, hogy az eféle adóbehajtás a végbeli kapitányok legveszedelmesebb vállalkozása volt, mely véres harcz nélkül nem igen eshetett meg. A Konstantinápolyba hurczolt huszár-rabok jórésze azokból a csapatokból való volt, melyek adószedésen lévén künt, a töröktől elfogattak. Az adószedés az eféle bajon kívül nagy hatással volt a hódoltsági magyar falvak pusztulására is, mert hiszen a harcz ezen falvakban majd minden adószédéskor megújult.

Bornemissza János Ernő főherceghez intézett német nyelvű fölterjesztésében felsorolván a nevezett falvak előbbi birtokosait, azt írja, hogy Huszár Péter és Fekete Máté régi és hű szolgálataik fejében kapták azokat s immár tizenkét éve bírják. A nevezett falvak igen messze esnek Palotához s az urbáriumok szerint nem is tartoznak e várhoz. Ő tehát igen méltányosnak tartja, hogy ő fensége azokat Huszár Péternek és Fekete Máténak adja.²

A kamara is ugyanily véleményen lévén, Huszár Péter kérése csakugyan teljesült.³

Valamivel későbben *Pisky István*, Tihanynak merész kapitánya, ugyanigy Fad nevű helységet kérte. Ez alkalommal is

¹ Püspökszékhelyen száz jobbágyülés volt. (Tarnóczy Farkas jelentése Ernő főherceghez, Veszprémből 1585 augusztus 21-én.)

² *Közös pénz. ltr.* Hung. 14387. fasc. 1585 okt. 12. Palota, «Bornemissza Janusch von Tengöld. Oberhauptmann zu Palota» Ernő főherceghez.

³ U. o. «placet», 1585 decz. 23.

Bornemissza véleményét kérték ki.¹ S ő ezuttal is jóindulatú fölterjesztéssel válaszolt.

Mivel Bornemissza a palotai magyar és német őrség élelmezésére sok gabnát és lisztet adott a visszatérítés reményében s mivel fizetési hátraléka is nagy volt, az 1586. évben ő is szerencsét próbált. Aba és Soponya falvakat kérte, melyeket idáig bérben birt. Mivel azonban a két falu Palota várához tartozott, a király nem teljesítette kérését.²

Birtokot nem kaphatván, legalább a hátralékos zsoldját igyekezett megszerezni. Mivel a katonaság fizetése Palotán is a lehető legrosszabb volt, a hadinép követelése napról-napra növekedett. Bornemissza a katonái érdekében egyik kérő- és sürgetőlevelét a másik után bocsátotta Bécsbe. A haditanács a sok sürgetésre 1586 június havában elrendelte ugyan a fizetést, de az udvari kamarának nem állt módjában a rendelet végrehajtása. Erre a haditanács július havában megsürgette a palotaiak kifizetését.³ Annyit ért ez, mintha serpenyőre nyilat lövöldözött volna! Pedig a fizetésen kívül még másra is kellett volna pénz. Palotán az épületek nagyrésze födetlen volt s a palánkok is rothadó félben dűledeztek. Bornemissza erősen dolgoztatott az épületek s a palánkok javításán, de a költségekre pénzt csak nagy nehezen kaphatott. Mivel gyakran kellett portyáznia, mezei ágyúkat is kért. A bécsi fegyvertárban nem lévén ily ágyú, újak öntését rendelték el.

Az 1586-ik esztendőben valami történt Bornemissza és a palotai őrség között. Bornemissza ellen ugyanis panaszt emeltek Bécsben. Minő természetű lehetett ez a panasz, nem tudjuk. Az illető iratok ugyanis elvesztek.⁴ Annyi azonban bizonyos, hogy Bornemissza János 1587. decz. 8-án a katonáival való eljárása revízióját kérte a megnyitandó országgyűlésen.⁵

¹ *Hadi ltr.* E. 1586 febr. 5.

² *Közös pénz.* ltr. 1586. máj. •Sua majestas eas arci Palothensi omnino applicatas esse velit. •

³ *Hadi ltr.* E. 1586. júl. 16.

⁴ Csak a *Hadi ltr.* és a *K. p. ltr.* elenchesai említik. Ezekből azonban nem lehet kivennünk, mik voltak a panaszok.

⁵ *Hadi ltr.* K. 1587. decz. 8. •B. J. bitt unter vorstehenden hunga-

Majd meg az ellene emelt sérelmek ügyében maga terjesztette föl a védelmét.¹

Mivel az ügyet megvilágosító iratok mind elvesztek, nem állapíthatjuk meg, mi lehetett az oka annak, hogy Bornemissza a palotai kapitányságról lemondott. Lemondását a győri generálisnak (Teuffl Andrásnak) jelentette be. A haditanács azonban meghagyta Teuffl-nak, hogy Bornemissza maga kérje az elbocsátását.² Még mielőtt Bornemissza e kívánságnak eleget tett volna, ő felsége elfogadta a lemondást oly kikötéssel, hogy Bornemissza két hónapig még Palotán marad. Ő felsége Bornemisszához intézett rendeletében kijelenti, hogy kegyelemmel bocsátja őt el, de az új palotai kapitányt meg kell várnia.³

Bornemissza engedelmeskedett a parancsnak s tovább is vezette a palotai kapitányság ügyét. Közben azon is fáradozott, hogy a katonáinak fizetést erőszakoljon ki. Aztán, bizván a győri generális jóindulatában, azt kérte, hogy fiának: *Bornemissza Istvánnak*, a ki idáig szintén szolgált, Győrött adjanak tíz lóra való szert.⁴ Ez utóbbi kérését teljesítették is.⁵

Ezalatt a király a győri magyar vitézek között keresett olyan embert, a kire a palotai kapitányságot bízhatta. Január havában már magához hívatta *Ormándy Pétert* s vele sikerült

rischen landtag sein handlung mit den palotischen kriegsleuten zur revision kummen zu lassen.»

¹ *Közös pénz. ltr.* 1588 márcz. 14. «E. Bornemissza Janusch antwort auf unterschiedliche wieder ime fürkommene beschwär.» Az eredeti akta hiányzik.

² *Hadi ltr.* 1588 január 21. Teuffl dem Bornemissza anzudeuten, dass er seine erlassung selbst ersuche.

³ U. o. Feldakten, Expedito 1588 januar, nr. 68. «Auf dein p. anhalten wollen wir in dein ablassung mit gnaden bewilligt haben und würdest deine sache dahin zustellen wissen, damit du dein abzug innerhalb zweier monat nehme und des neuen künftigen haubtmanns einsetzung statt thuen mügest».

⁴ *Közös pénz. ltr.* 1587 aug. 18. E. Bornemissza István palotai fizetését kéri. — Az 1588 máj. 19-én a győri generálist kérdezi a haditanács: «ob zu Raab soll B. J. sohn daselbst mit etlichen pfärden mit gelegenheit unterbringen.»

⁵ *Hadi ltr.* 1588 decz. 20.

is megszerződnie.¹ Márczius hó 29-én Ernő főherczeg már jelenti a palotai vitézeknek, hogy ő felsége Bornemissza János helyébe Ormándy Pétert nevezte ki kapitánynak.² Ő pedig ő felsége nevében meghagyja a palotaiaknak, hogy Ormándyt kapitányuknak ismerjék, neki engedelmeskedjenek s őt tiszteljék.

A felsőbb utasítás szerint Palota őrségét Bornemisszának kellett egyelőre éléssel ellátnia. Mikor pedig Ormándy megérkezett, a bérlet és a vetések dolgában vele kellett alkudoznia.³

Megtörténvén Ormándy beiktatása, Ernő főherczeg és a haditanács még a Palotán lévő török rabok, három fogoly pribék, továbbá az ugyancsak ott fogvatartott ráczok ügyében intézkedett. Ez utóbbiak dolgában a haditanács azt rendelte, hogy Bornemissza köteles őket sarcz nélkül elbocsátani.⁴

Bornemissza távozván Palotáról, Győrre ment, a hol a fia: István szolgált. Innét intézi kérő leveleit ő felségéhez és a kamarához fizetési hátraléka és a már előbb jóváhagyott 400 frtnyi penziója ügyében. Bornemisszának zsoldhátraléka ekkor 3043 frtra rúgott. Ő felsége úgy határozott, hogy ez összegnek felét a magyar kamara, felét pedig a hadipénztár fizesse.⁵ Ez rendjén lett volna, de sem a kamara, sem a hadipénztár nem fizetett. A hadifizetőmester a kamarától ugyan még 1588 júl. 13-án felvette az

¹ U. o. Exp. Acta 1588 jan. 26. Nr. 69.

² *Közös pénz. ltr.* Hung. 14393. fasc. Érdemes megemlítenünk, hogy Ernő főherczeg e rendelete így szól: «*in locum defuncti vestri capitanei, magnifici quondam Joannis Bornemisszæ!*» Ez természetesen tévedés, mert Bornemissza még élt ekkor. Későbbi írással ki is javították e hibát. — A palotai német katonáknak szóló rendelet (Gehorsambrief) is elköveti a fentebbi hibát, írván «anstatt unsers abgeleibten haultmanns weilandt Janus Bornemissza». — Ugyanitt van Ormándy Péter utasítása 1588. ápr. 1.

³ U. o. 1588 máj. 27. «wegen vergleichung mit dem Petern Ormándy der statt (Palota) halber».

⁴ *Hadi ltr.* 1588 máj. 10. «B. J. soll Johannem Zentgyörgyi und Pauln Doronia auch sonst andere drei rasciander ohne schätzung alsbaldt wider ledig lassen.» (Expedit.) A pribékek ügyében először azt tudakolták, vajjon a palotaiak kivégeztették-e ezeket? (U. o. Expedit Act. 1588. nr. 59.)

⁵ *Österr. Denkbuch* 149. köt. 85. l. Johann Bornemissza Verweisung mit 1521 Fl. auf die hung. Kammer. Wien, 1588 juli 13. és juli 15.

1521 frtot,¹ de abból Bornemissza semmit sem látott. Bornemissza erre azért folyamodott, hogy hátralékos zsoldját a rováspénzből fizessék meg. A kamara ezt a kérését kereken megtagadta.² Bornemissza sehogysémit tudván a pénzéhez jutni, többször megismételte kérését. Mindössze azonban csak annyit tudott elérni, hogy olykor adtak neki néhány forintot.³

Mivel Bornemissza Jánosnak egyetlen fia: István ez időben nősült, a menyegzője kiszolgáltatására nagyon kellett volna a pénz. Ernő főherczeg meg is hagyta a kamarának, hogy haladéktalanul elégítse ki Bornemisszát. Erre a magyar kamara a nagyszombati harminczadosnak jelentette, hogy Ernő főherczeg 3043 frt kifizetését parancsolta Bornemissza részére. A nagyszombati harminczad hivatal fizessen neki 250 frtot!⁴ Megtörtént-e ez vagy nem, nem tudjuk. Bornemissza János nyugtája csak annyit mond, hogy 1589 aug. hó 15-én 200 frtot vett föl a kamarától 3043 frtnyi követelése fejében.⁵ Mivel pedig a nyugta kiállítása után rövid időre meghalt, keservesen megszolgált pénzéhez sohasem jutott. Közönséges dolog volt ez a végbeli életben! Csak addig adtak valamit az emberre, a míg a szolgálatának hasznát látták. Ha megöregedett és elbetegeskedett, senki sem törődött többé véle.

Valamivel szerencsésebb volt Bornemissza János a saját nyerge alatt lévő lovasaival, azaz, hogy a maga szerével. Tíz régi és sokat látott huszár volt ez a szer. Ezeket a fiának, Bornemissza Istvánnak a kardja alá adta, s ő felségét arra kérte, hogy vegye be azokat a győri magyar seregbe. Ez meg is történt. A haditanács 1589 márczius hó 16-án értesíti Nogarolla győri generálist, hogy Bornemissza János szerét és az ezért járó évi 480 frt penziót vegye be a győri mustralajstromba.⁶

¹ *Nemzeti Muzzeum* Folio Germ. 816. Egidius Gattermair nyugtája.

² *Közös pénz. ltr.* 1588 juli 13. A dicából — mondja a végzés — nem fizethetik; mert ez «in alios usus et ad praesentes confinium necassitates deputata est et proinde ex illa eiusmodi restantiae solvi nequeunt».

³ *Nemzeti Muzzeum*, Folio Germ. Például 1589 febr. 9-én 34 frtot, aug. 16-án pedig 50 frtot kapott.

⁴ U. o. Folio Latin. 129. l. 1589 aug. 15.

⁵ U. o. E nyugtát a fia is aláírta.

⁶ *Hadi ltr.* Reg. 1589 febr. 27., márcz. 16. és ápril 6.

Ezt a 480 frtot sem kapta meg Bornemissza János. Az 1589. év december 23-án már a fia folyamodik *boldogult édesatyja* proviziójának a kiutalásáért.¹ Bornemissza János tehát az 1589. esztendő végén halt meg Győrött.

Négy évtizednél tovább szolgált a legveszedelmesebb végházakban. Évek hosszú során át az országos főkapitánynak volt a helyettese. Pápát, Kanizsát és Palotát a legnehezebb időben megvédte és megtartotta. Tömérdek csatában vett részt és mindig az elsők között küzdött. El is halmozták őt dicsérettel, de azért szegényen halt meg. A fiának nem hagyhatott egyebet jó névnel. Közös sorsuk volt ez a végbeli kapitányoknak. Csak igen kevés oly szerencsés ember akadt köztük, aki vagyont hagyhatott maga után.

Nemsokára, hogy Bornemissza Jánost elföldelték, testvére és egyetlen fia is meghalván, a Thengöldi Bornemissza-család czimerét is megfordították.² Vagyon nem maradt utánuk. Tolnamegyei ősi birtokuk a török kezén lévén, annak hasznát senki sem láthatta. De azért mégis akadtak, a kik a magyar részről gazdátlaná lett birtokért törték magukat. Ezek közül *Szerdahelyi Györgynek*, a Thengöldi Bornemissza-család egyik rokonának sikerült arra adománylevelet szereznie.³ Úgy látszik, hogy Szerdahelyi az udvari kamara hajlandóságát az adományozásra sarkantyú nélkül is késznek találta. Nem is csoda. Hiszen oly birtokról volt szó, melynek hasznát csak fegyverrel lehetett megvenni.⁴

Thengöldi Bornemissza János neve hamar feledésbe ment. Az oly sok küzdelem árán szerzett név nem élt tovább a gazdájánál. Rendes sorsa volt ez a végbeli vitézeknek. Emlékállításra a XVI. században idő és pénz nem igen jutott. Dicséretes

¹ *Közös pénz. ltr.* E. 1589 decz. 23.

² Szerdahelyi György kamarai irnok 1607 júli 11-én írja, hogy a Thengöldi Bornemissza-családnak immár magva szakadt. (K. p. ltr. 14432. fasc.)

³ *Közös pénz. ltr.* Hung. 14434. fasc. Az adománylevelet 1608 január 10-én állították ki Tengöld és Ősi tolnamegyei falvakra.

⁴ Tengöd és Ősi birtokok sorsáról felvilágosítást ad a *pápai pálosok* iratainak 278. csomója. (Orsz. Levélt.)

emlékezetben jobbára csak azok maradtak, a kiket a lantosok megénekeltek. Az ének ugyanis hosszú ideig szállt ajkról-ajkra, fülről-fülre a végházakban. Bornemisszának azonban nem volt lantosa. Csak német költő akadt, a ki kanizsai szerencsétlenségét megénekelte. Ezt az éneket azonban nálunk sohasem ismerték. Ő kigyelméről hamar megfélekedtek. Bornemissza János nevét csak akkor emlegették még egyszer, mikor rövid idővel halála után Pápa, Palota és Kanizsa a török kezére került. Akkor bizonyára azt az igazságot is hangoztatták, hogy Bornemissza János kapitánykodása idején ez a szegény meg nem történhetett volna!

TAKÁTS SÁNDOR.